

NOGAYLAR VE MOLOÇNAYA NEHRİ¹ BÖLGESİNE İSKÂN LARI (1790-1860) (KONARGÖÇERLİKTEN YERLEŞİK HAYATA)

Hacı Murat ARABACI*

*Dr. Öğr. Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, hacimuratarabaci@hotmail.com,
Orcid Number: 0000-0002-0357-5278

Received Date: 11.11.2020. Revised Date: 10.12.2020. Accepted Date: 27.12.2020.

Copyright © 2020 Hacı Murat ARABACI. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ÖZET

Altun Orda Devleti'nin dağılma dönemlerinde ortaya çıkan, pek çok boy ve kabilelerden müteşekkil bir siyasi topluluk olan Nogayların adı, ortaya çıkışları ve Nogay Ordası'nı meydana getiren boy ve kabilelerin etnik kökenleri ile ilgili günümüz bilim insanları arasında bir fikir birliği mevcut değildir. Bu makalenin başlangıcında bilim insanlarının farklı fikirleri kısaca ortaya konulmuş ve analizi yapılmıştır. Ardından, Nogayların Moloçnaya Nehri bölgesine iskân edilmeye başladıkları tarih olan 1790 yıllarına kadar olan tarihleri ana hatlarıyla özetlenmiştir. Üçüncü olarak da, makalenin ana konusunu teşkil eden Moloçnaya Nehri bölgesine iskân edilmeleri konusu detaylı olarak ele alınmıştır. Bozkırın en güçlü savaşçıları ve Osmanlı-Kırım ordularının vurucu gücü olan Nogayların bu askeri gücünden düşmanlarını mahrum bırakmak aynı zamanda kendileri için çok zorlu bir rakipten kurtulmak amacıyla planlar yapan Çarlık yönetimi, Nogayların çaresiz kaldıkları bir anda onları anlaşmaya ikna etmiştir. Bucak ve Yedisian Nogayları ile Camboyluk Nogaylarını 1790-1806 yılları arasında getirerek Moloçnaya Nehri bölgesine yerleştirmiştir. Yüzlerce yıldır Deşt-i Kıpçak'ta özgürce, konargöçer olarak yer değiştiren Nogaylar, 1802'de çıkarılan bir kanunla toprağa bağlı bir hayata geçirilmek istenmiş, onlar için köyler kurulmuş, yerel yönetimler, adli, idari ve kolluk hizmetleri için gereken tüm birimler oluşturulmuştur. Yaklaşık otuz yıl boyunca Rusya hükümeti, bu insanları yerleşik hayata geçirmek için uğraşmış, Nogaylar ise direnmiş ve tepkilerini göstermişlerdir. 1830'larda hemen hepsi yerleşik hayata geçirilmiş, 1832 yılında da Rusya'nın bu topluluğa uyguladığı özel yönetim sistemine son verilerek, Rus vatandaşlarının tabi olduğu umumi hukuka tabi kılınmış, vergi, askerlik gibi yükümlülükler getirilmiştir. Nogaylar ise kendilerine hitaben yapılan tüm uygulamaları mesafeli ve tepkili bir yaklaşımla karşılayıp, bu durumdan kurtulmak için fırsat kollamıştır. 1853-1856 Kırım Harbi'nin akabinde Kırım Tatarlarına Türkiye'ye göç etme izni verilince Nogaylar da bu haktan faydalanmak için mal mülk her şeylerini satıp yeni ve kalıcı bir hayata yola çıkmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Nogay, Camboyluk, Yedisian, Bucak, Moloçnaya Nehri.

¹ Moloçnaya Nehri (Moloçnaya Reka, Moloçniye Vodı, Moloçniye Suları): Azak Denizi'nin kuzeybatısında, Tavriya Guberniyası (vilayetinde) sınırları içerisinde yer alan bir nehir. Berdanskiy uyezdı (ilçe) ile Melitopolskiy uyezdini ayıran bir nehirdir. Moloçanskiy Limanı'na (Azak Denizi'ne) akmaktadır. Nehrin uzunluğu 100 verst (1,06 km)dir. Her iki yanında zengin Alman kolonileri yer alan nehrin alt kısımlarında ise Rus kilisesini inkâr eden bir Hristiyan azınlık olan 1801 yılında duhobortsılar yerleştirilmiş ve onlardan dokuz köy kurulmuştur. Çoğu Nogay aullarında yaşayan Duhobortsıların 1841-1843 yıllarında 5 bine yakın nüfusları vardır.

(https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD Erişim Tarihi: 03.03.2020;
<https://ru.m.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%94%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%8B>. Erişim Tarihi: 28.03.2020)

NOGAIS AND THEIR SETTLEMENT IN MOLOCHNAIA RIVER REGION (1790-1860)
(FROM NOMADY TO SETTLED LIFE)

ABSTRACT

There is no consensus among today's scholars regarding the name and the emergence of Nogais, a political community consisting of many clans and tribes emerged during the disintegration of the Golden Horde, and the ethnic origins of the clans and tribes that formed the Nogai Horde. At the beginning of this article, the different opinions of scholars were briefly presented and analyzed. Then, the dates until 1790, when the Nogais were began their settlement in the region of Molochnaia River, were outlined. Thirdly, the issue of settlements in the Malochnaia River region, which is the main subject of this article, was discussed in detail. The Tsarist administration, which made plans to deprive the enemies of this military power of the Nogais, the strongest warriors of the steppe and the striking force of the Ottoman-Crimean armies and at the same time to get rid of a very tough opponent for them, convinced the Nogais to come to an agreement when they were in desperate situation. The administration brought the Bucak and Yedisay Nogais and the Camboyluk Nogais between 1790 and 1806 and settled them in the region of Malochnaia River. The Nogais, who have freely moved as nomads for hundreds of years in Dasht-i-Kipchak, were wanted to become a land-bound life with a law enacted in 1802; villages were established for them, and all the units required for local governments, judicial, administrative and law enforcement services were established. For about thirty years, Russian Government struggled to settle these people, while the Nogais resisted and reacted. Almost all of them were settled in the 1830's, and in 1832, the special administration system applied by Russia to this community was terminated and they were subjected to the general law that Russian citizens were subject to, and obligations such as tax and military service were imposed. The Nogais, on the other hand, met all implementations addressed to them with a distant and reactive approach and waited for an opportunity to get rid of this situation. When the Crimean Tatars were given permission to emigrate to Turkey after the Crimean War of 1853-1856, in order to benefit from this right, the Nogais sold their possessions and set off towards a new and permanent life.

Keywords: Nogais, Camboyluk, Yedisay, Bucak, Molochnaia River.

Deşt-i Kıpçak olarak da isimlendirilen büyük Avrasya bozkırında, Altun Orda Devleti'nin dağılma dönemlerinde ortaya çıkan ve pek çok boy ve kabilelerden müteşekkil bir siyasi topluluk olan Nogayların adı, ortaya çıkışları ve Nogay Ordası'nı meydana getiren boy ve kabilelerin etnik kökenleri ile ilgili günümüz bilim insanları arasında bir fikir birliği mevcut değildir.

W. Barthold'a göre (2006), bir etnik zümre olarak Nogay tabiri, ilk defa Rus kaynaklarında kullanılmış olup, bu topluluğa doğu kaynaklarında Mangıt denilmiştir. P. Golden de (2006), aynı şekilde Nogay ve Nogay Orda tabirlerinin ilk kez 15. yüzyıl Rus kaynaklarında görüldüğünü belirtmekte, buna karşılık R. Kereytov ise (1998), "Nogay Tatar" tabirine daha erken dönemlerde 13. yüzyıl Macar kaynaklarında rastlandığını ifade etmektedir. Kırım ve Osmanlı kaynaklarında ise Nogay kelimesi 16-18. yüzyıllarda kullanılmıştır (Alan, 2003).

Bu topluluğa neden Nogay denildiği hususuna gelince, araştırmacıların ekseriyeti Berke Han döneminde Altun Orda Devleti'nin ordu komutanlarından olan, Mangıt boyuna mensup Emir Nogay'a izafeten bu ismin verildiği düşüncesindedir (Caferoğlu, 1983; Golden, 2006; Gribovskiy, 2006; Güllüdağ, 2002). Muhtemelen Emir Emir Nogay'ın, 1262-1299 yılları arasında Altun Orda Devleti idaresinde çok etkin olmasından dolayı böyle düşünülmektedir. Bilhassa 1270'lerde öylesine kudretlidir ki, Altun Orda idaresinden bağımsız olarak Memlûk Sultanı Baybars'a elçi gönderebilecek (Kafalı, 1976), hatta Altun Orda hanlarını belirleyebilecek (Barthold, 2010; Kurat, 1992; Paşaoğlu, 2016a), hatta Bulgar çarını, Rus knezini değiştirebilecek güce ulaşmıştır. Kendi ordusunu kurmuş vekendi adına para bastırılmış olan Emir Nogay, Rus yıllıklarında imparator, Mısır kaynaklarında ise melik olarak zikredilmektedir (Alpargu, 2007a).

Öte yandan Z. V. Togan (1981), Emir Nogay'ın ölümü ile Nogay adının kullanılması arasında yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman farkının varlığı ve Emir Nogay'ın merkezi ile

Nogay Ordası'nın ayrı bölgelerde olması hasebiyle, bu ismin Emir Nogay'dan dolayı değil, Sır Derya boyunda han olan Tokay Timur neslinden Su Baş oğlu Kara Nogay Han'dan geldiği düşüncesindedir. V. Trepavlov da (2016) Orta Asya folklor verilerine dayanarak Kara Nogay tezini desteklemektedir. M. Kafalı (1976) ve M. Alpargu ise (2007a), Mangıtların neden Nogay olarak tesmiye edildiklerinin izahının mümkün olmadığını belirtirken, M. Kafalı (1976) ayrıca Kara Nogay'la da ilişkilendirilemeyeceği düşüncesindedir. V. V. Gribovskiy (2006), bunlardan biraz daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre Nogay adı, Deşt-i Kıpçak hükümdarları arasında oldukça yaygın bir isim olup, Nogay asil bir ailenin adıdır. Nogay Ordası'nın kurucusu kabul edilen Edige Bey'in de lakabının Nogay olduğunu belirtmektedir (Gribovskiy,2006).

Konuyla alakalı bir diğer iddia da, Nogay adının Moğolcada köpek manasına geldiği ve Mangıtların toteminin köpek olduğudur. R. Kereytov (1998), eski halkları totemlerine göre adlandırmanın var olduğunu, o yüzden de bu topluluğa da totemlerinin adının verilmiş olabileceğini belirtmektedir. M. Alpargu da G. Vernadsky'den naklen aynı bilgiyi vermektedir (Vernadsky 1953; akt. Alpargu, 2007a, s. 11). D. D. Paşaoğlu ise (2016a), Umdetü'l Ahbâr'da bu tabirin (kelb) Edige için kullanıldığını ve bununla Mangıtların Cengiz'e olan sadakatlerine atıf yapıldığını ifade etmektedir. Lakin bazı araştırmacılar köpek kelimesinin bilinen anlamı dışında başka manalarda kullanılmış olabileceği ihtimalinden de bahsetmektedir. Mesela Kereytov (1998), Buryatlar'ın kurdu *gök köpeği* olarak kabul ettiklerini belirtirken, D. E. Akbaba ise (2013), bu kelimenin Moğolcadan Nogaylara kavim adı olarak geçerken bir anlam kaymasına uğradığı ve kastedilen mananın kurt olduğu düşüncesindedir. Çünkü Oğuz Kağan Destanı'nda Nogay, Başkırt, Kazak ve Kırgızların ortak soydan geldikleri anlatılmakta ve bilhassa Başkırtlarda at yeleli gök bürü simgesinin varlığından söz etmektedir. Nogay toplumunda geç dönemlerde kullanılmaya başlayan Nogay bayrağında yeleli ve kanatlı kurt figürünün olmasının da tesadüfi olmadığını ifade etmektedir (Akbaba, 2013). Gribovskiy de (2006) köpek kelimesini kurt ile eş anlamlı gibi (kurt/köpek şeklinde yazmakta) kullanmakta ve Nogayların Türk soylu olduğunu vurgulayarak, kurt totemlerinin Nogaylara eski Türklerden kalan bir miras olabileceğini işaret etmektedir. Yazar ayrıca bir hususa daha dikkat çekerek, Nogay kelimesi ile Orta Asya takvimi arasında bağlantı kurmanın mümkün olduğunu, o takvime göre Köpek yılının Nogay olarak adlandırıldığını ve hayvan döngüsünün on birinci yılı olduğunu belirtmektedir.

Nogay tarihine Emir Nogay'dan daha fazla tesir etmiş olan ve 1391'de Nogay Ordası'nın kurucusu olarak kabul edilen Edige (Edigü) Bey'dir (Alan,2003; Alpargu, 2007a; Trepavlov, 2016; Tavkul, 2013). Emir Edige, hayatı kahramanlık ve maceralarla dolu, özellikle Ruslara karşı savaşlarıyla sadece Mangıt-Nogay kabileleri arasında değil, Karadeniz'in kuzeyi ve İtil boyundaki tüm kavimler arasında da destanlara konu olmuş Altun Orda emiridir. Bir liderden öte mitolojik bir kahraman gibi telakki edilen Edige'nin bilhassa Ruslara karşı savaşlarını ve kahramanlıklarını konu alan Edige Destanı, günümüzde bile Nogay, Kırım, Kazan Türkleri başta olmak üzere çeşitli Türk topluluklarında anlatılmaktadır.

Edige de, tıpkı Emir Nogay gibi, Moğol kökenli Mangıt boyuna mensuptur, hatta Nogay Ordası'nın tüm yöneticileri de aynı boydan gelmiştir. Nogay Ordası halkının büyük çoğunluğunun Kıpçak kökenli (Alpargu, 2007a) olmasına rağmen Mangıt adıyla zikredilmesi, iktidarın Mangıtların elinde olmasıyla izah edilebilir. Bu hususta farklı görüşler de mevcut vardır. Mesela D. D. Paşaoğlu (2016a) Mangıt emirlerinin mangıt soyundan gelmedikleri, hatta Edige'nin nesebinin Hz. Ebubekir'e dayandığı iddiasındadır. Ayrıca V. V. Gribovskiy de (2006) Edige'nin Cengiz soyundan gelmemesine rağmen çok

güçlü olduğunu belirtmekte, gücünün kaynağı ve iktidarının meşruiyetini kendi soyunu Baba Tükles'e², oradan da Hz. Ebubekir'e dayandırmasına bağlamaktadır.

Moğolların Kıpçak bozkırını istila edip, bölgeye hâkim olmasıyla birlikte çeşitli Moğol kabileleri de oraya gelmişlerdir. Batu Han'ın kurduğu Altun Orda Devleti'nde iktidar, Moğol soyundan gelenlerin ellerinde bulunmasına rağmen halkın ekseriyeti çeşitli Türk boylarından oluşmaktaydı. Berke Han döneminde Müslümanlığın kabul edilmesinden sonra ise bu Moğol zümreler Türkleşmişlerdir (Kereytov, 1998). Nogay Ordası için de benzer bir durum söz konusu olup, orada da halkın ekseriyeti Türk soylu kabilelerden müteşekkildir.

Nogay Ordası'nı oluşturan boy ve kabilelerle ilgili en teferruatlı çalışmayı yapan araştırmacılardan biri olan R. Kereytov'a göre (1998), Nogayların teşekkülünde esas unsur Kıpçaklar olmak kaydıyla, Peçenek, Kırgız, Kazak, Özbek, Başkırt, İtil Tatarları, Altay, Karakalpak ve Kırım Tatarları gibi Türk soylu kabileler ile bazı Moğol kabileleri yer almıştır. Bu kabile ve boylardan otuz iki tanesini³ zikreden Kereytov (1998), bunların isimlerine ve bazılarının tamgalarına Tuna boylarından, Sibiryaya'ya, hatta Çin sınırına kadar geniş bir bölgede rastlandığını belirtmektedir.

Nogay adı ve Nogay Ordası halkının etnik kökeni ile alakalı araştırmacılar arasında ortak bir kanaatin olmayışı ana hatlarıyla şu sebeplerle izah edilebilir:

En başta mezkûr konularla ilgili belge ve kaynaklar yetersizdir (Paşaoğlu, 2016a) İkinci önemli husus, hayvancılıkla geçinen, savaşçı ve konargöçer bir halk olan Nogayların, İrtiş'ten Tuna'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çok sık yer değiştirmiş olması sebebiyle araştırma alanı hayli geniştir. Nogayların kendileri bu konargöçer hayatlarını şöyle ifade etmektedir: "Tanrı, bize tekerlek verdi evlerimizi taşıyabilmek için, diğer halklara ise bir ahır, pulluk ve saban verdi" (Sergeyev, 1912, 5)

Bu şekilde konargöçer hayat tarzından kaynaklanan göçlerin haricinde bir de zorunlu yer değiştirme hareketleri vardır. Şöyle ki, Nogayların 15. asır sonlarında müstakil ve güçlü bir siyasi birlik sağlamalarından kısa bir müddet sonra 1552'de Kazan'dan başlayan Rus istilası Nogayları oldukça zor durumda bırakmıştır. Dışarıdan Rus baskısı sürerken, iç siyasette iktidar kavgaları nedeniyle yaşanan huzursuzluklara bir de ekonomik sıkıntılar, salgın hastalıklar, kıtlık vs. eklenince, bazen kitle halinde, bazen de birkaç kabilenin kopması şeklinde asırlarca yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Tabiatıyla bu hareketlilik, Nogay tarihinin yazımını ve izlerinin takibini zorlaştıran önemli bir unsurdur (Paşaoğlu, 2016b).

² Baba Tükles (Baba Tüklü, Şaşlı Aziz, Şaşlı Aziz, Tüklü Baba, Baba Tüklük, Tûlâş Baba): Nogaylar, Tatarlar, Başkırtlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Özbekler arasında anlatılan bir efsanenin kahramanıdır. Aynı zamanda yazılı kaynaklarda da adı zikredilmekte olup, Altun Orda Hükümdarı Özbek Han'ın Müslümanlığı seçmesine vesile olan veli bir şahsiyettir. Rivayete göre Baba Tükles Edige'nin atası olup, nesli Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır. Nogay halkları arasında şöhret kazanmış olan bu anlatılar, Edige'nin Cengiz soyuna mensup hanlarla yönetilen bölgelerde siyasi güç kazanmasında etkili olmuştur. Baba Tükles'in Edige'nin atası olduğu ile ilgili yazılı kaynaklar 16. yüzyıla aittir. Târîh-i Ebû'l-hayr-hânî adlı eserin 998 (1590) tarihli bir yazma nüshası ile Reşidüddin Fazlullah'a ait Câmî'u't-tevârih'in 1011 (1602) yılında Kadir Ali Bek Celâyirî tarafından yapılan ve Rus Çarı Boris Godunov'a ithaf edilen Türkçe tercümesinde, Baba Tükles'in seçeresi nakledilmiştir. Bir diğer seçere 17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olan Farsça Maţlabü't-tâlibîn'de de yer almıştır. Baba Tükles'in, soyundan gelenler Nogayların Rus hâkimiyetine girmesiyle Hristiyan olmuş ve Rus aristokrasisi içinde yer edinmişlerdir. Mesela bu soydan gelen Urusov ve Yusupov aileleri çarlık dönemi Rusya'sında oldukça etkili iki sülaledir (De Weese, 2016).

³ Kereytov'un zikrettiği kabile ve boylar şunlardır: *Uysun, Kıpçak, Nayman, Kereyit, As, Kitay, Durmen Koñırat, Nukus, Keneges, Tama, Mangıt, Bıdrak, Borlak, Kanglı, Kobek Bayis, Saray, Kongur, Majar, Ming, Korkıt, Baydar, Bulgar, Şiciut, Uygur, Seyit, Koban, Abaz, Kırgız, Türkmen, Kalmık, Kumuk ve diğerleri* (Kereytov, 1998).

Bir diğer husus daha önce zikrettiğimiz gibi Nogay Ordası Türk ve Moğol kökenli çok sayıda boy ve kabilelerden mürekkep olup, bunların etnik kökenlerini birbirilerinden ve Nogay Ordası haricindeki uluslardan bağımsız olarak takip etmek oldukça zor, hatta imkânsız bir durumdur. Çünkü bu boy ve kabilelerden bazılarının ad ve tamgalarına Litvanya'dan Moğolistan'a kadar pek çok yerde rastlanmaktadır (Kereytov, 1998). Bu karmaşık yapıdan doğan akrabalıkların izini sürmenin zorluğu, Nogay halkının köklerini tespit etmeyi de neredeyse imkânsız hale getirmektedir.

Altun Orda Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklar arasında en büyük yüz ölçümüne sahip olan devlet Nogay Ordası'dır (Gilmanova, 2019). Temel geçim kaynağının hayvancılık olmasından dolayı otlak bulmak maksadıyla yahut mevsimlik göçler sebebiyle, Nogayların yaşadıkları sınırlar da Altaylardan Tuna'ya kadar sürekli değişmiştir. Merkezi Saraycık şehri olan Orda'nın asıl büyük kitlesi İtil'in doğusundan başlayıp Yayık ve Emba nehirleri civarında, bir kısmı ise kuzeyde Kama, doğuda Sır Derya'ya kadar yayılmıştır (Tavkul, 2013).

Nogayların bey ve mirzaları Altun Orda Devleti'nin iç siyasetinde çoğu zaman etkili olmuşlar, müstakil Nogay Ordası döneminde ise, kendi başlarına büyük bir güç haline gelmişlerdir. Öyle ki, bir seferde üç yüz bin atlı askeri hazır edebilecek durumda idiler (Golden, 2002; Gilmanova, 2019; Tavkul, 2013). Bu asker sayısı, Orda'nın umum nüfus bilgileri hakkında bir tahminde bulunmak için de yardımcı olabilir. Nüfus bilgileri içeren eserlere bakıldığında, bu dönemde Nogay nüfusu, Z. Gilmanova'nın Trepavlov'dan aktardığına göre, 700-900 bin civarında (Trepavlov, 2016; akt. Gilmanova, 2019, 23), A. Z. V. Togan'a göre (1981), sadece İtil'in doğusundakilerin sayısı milyon, S. İ. Aliyeva'ya göre ise (2009), 4 Milyon civarındadır. Sergeyev'e göre ise (1912), sultanın hizmetinde bulunan ve para alan en iyi atçılar 2 bin kişiden oluşuyordu. Bucak ve Akkerman civarında 15 bin Nogay mevcut olup, Kırım Hanının hizmetine sunulan Nogay atlı askerler ise 50 bin kişiydi ve bunlar Türklerin ve Kırım Hanlığı'nın en güçlü ve en korkunç silahıydı. Yukarıda zikredilen nüfus bilgileri arasında bu denli büyük farkın olması normal olmamakla birlikte anlaşılır bir durumdur. Şöyle ki, Nogayların konargöçer olması ve sürekli yer değiştirmeleri, 1552'den sonra başlayan Rus yayılması ve Rus baskısı, Kalmuk istilası, siyasi parçalanmalar, kıtlık ve salgın hastalıklar ile bunların akabinde gelen göçler sonucunda önemli nüfus değişimleri yaşanmıştır.

Kışın *kibitka* denilen küçük barakalarda yaşayan, bahar gelince bozkıra doğru göç eden bu halkın hayvanlarının sayısını ifade etmek için bir Fransız seyyah, “neredeyse sayısız” ifadesini kullanmakta ve misafir kaldığı evin sahibinin 400 bin baş hayvanının olduğunu ifade etmektedir (Sergeyev, 1912, 7). Buradan da anlaşılacağı üzere, bu dönemde Nogayların iktisadi açıdan iyi durumda oldukları sonucu çıkarılabilir. Nitekim önemli ticaret yollarını ellerinde bulundurmaları sebebiyle, hayvancılığın yanı sıra ticaretle de meşgul olmuşlardır. Önceleri etrafındaki hanlıklarla ticaret yaparken, ilerleyen dönemde Ruslar ve diğer yerli halklarla karşılıklı ticaretlerini geliştirmişlerdir. Yılda 50 bin atın (Tavkul, 2013) yanı sıra Ruslara canlı koyun, inek, keçe, yay, ok (Gilmanova, 2019), yaban atı, kurt, ayı, su samuru ve sığır derisi satmışlardır. En çok sattıkları ise sığır yağı idi ki bu yağı İstanbul Ermenileri ve Türk tüccarları kumaşla değişiyorlardı, çünkü Nogaylar onlardan gümüş almıyorlardı. Çok az miktarda buğday ve arpa da yetiştiren bu halkın asırlarca geçim kaynaklarından biri de yağmacılıktır (Sergeyev, 1912).

Bütün bu veriler ışığında Nogayların, esas gelirlerinin hayvan ve hayvansal ürünler olduğu, aynı zamanda yaşadıkları bölgeye göre değişmekle beraber, iyi bir ticaret hacmine de sahip oldukları görülebilir. Nihayet bir Fransız tüccarın Nogaylarla ilgili şu ifadesi dikkate değerdir: “Nogayların fakiri yoktur. Yemeği olmayan bir kimse, yemeği olan birine gider,

hiçbir açıklama yapmaksızın sessizce sofraya oturur ve yemeğini yer, kalkar.” (Sergeyev, 1912, 8)

Edige'nin 1420'de ölümünden sonra oğulları Deşti Kıpçak'taki siyasi faaliyetler içinde yer almışlar, bazı hanların yanında emirlik görevini yürütmüşlerdir. 1491'de Nogayların idaresini devralan Emir Musa ve ardından gelen Yamgurcu zamanlarında, Mangıt Yurdu bağımsız ve güçlü bir konuma yükselmiş, kendi etrafında pek çok Türk-Kıpçak kabilelerini toplayarak, farklı boy ve kabilelerden mürekkep bir konfederasyona dönüşmüştür. Nitekim bu dönemde ilk defa Nogay adının kullanılmaya başlandığı ve Mangıt Yurdu yerine Nogay Ordası denildiği görülmektedir. Tek ve kuvvetli bir merkezi otoritenin hâkim olduğu bir devlet olmaktan ziyade bir boylar birliği görünümünde olan Nogay Ordası (Golden, 2002), 1552'li yıllara kadar kendi içlerinde zaman zaman iç çekişmeler ve sadakat problemleri yaşamış olsa da dış işlerinde olumlu ve güçlü bir konumdadır. Bilhassa savaşçı özellikleri dolayısıyla bölge siyasetinde her ülke onları kendi yanlarına çekmeye çalışmıştır.

1540'lı yıllardan itibaren güçlenmeye başlayan Rusya, bilhassa Kazan ve Astrahan üzerinde baskı kurarak 1552'de Kazan'ı işgal etmiştir. Hemen akabinde 1556'da gerçekleşen Astrahan'ın işgali sonrasında bin yıllık İtil Nehri tamamen Rusların eline geçmiş ve tüm Türk Dünyası için Rus yayılmacılığı büyük felaketler getirmiştir. Bu durum, Nogay Ordası için de geçerlidir. Orda'da iktidarı elinde bulunduran Yusuf Bey ile kardeşi İsmail Mirza arasında Rusya'ya karşı takip edilecek siyaset konusunda yaşanan fikir ayrılıkları kavgaya dönüşerek, 1555'te Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle neticelenmiş ve ayrılığa sebep olmuştur (Alpargu 2007a). Bu yıllar Nogayların bir anlamda mukadderatının dönüştüğü yıllardır. Siyasi çekişmeler ve Rus, Kalmık ve Zaparoj Kazaklarının baskılarının üzerine bir de eşi görülmemiş bir tabii afet eklenince Nogaylar, bir daha toparlanamayacak biçimde dağılmış ve asla eski güçlerine ulaşamamışlardır. 1557-1558 yıllarında Aral Gölü ile Ten Nehri arasında müthiş bir kıtlık ve beraberinde salgın hastalık meydana gelmiştir. Yüzbinlerce hayvan telef olunca, Nogaylar açlıktan çocuklarını satmak zorunda kalmışlar, üstelik komşu hanlıklardan ve Rusya'dan hiçbir yardım alamamışlar, neticede kitleler halinde ölümler yaşanmıştır. M. Alpargu'nun, Jenkinson'dan naklen verdiği bilgiye göre, bu buhranın neticesinde yüz bin Nogay ölmüştür (Jenkinson, 1886; akt. Alpargu, 2007a, 61-62). Bu dönem Nogay sözlü edebiyatında büyük felaket, sonsuz zorlukların başlangıcı ve yeni vatan arayışı temalarıyla dile getirilmiştir (Gribovskiy, 2006).

Aynı yıllarda Yusuf Mirza'nın öldürülmesine tepki gösteren Nogay kabilelerinden bir kısmı İsmail Mirza'nın yanından ayrılarak, Kırım Hanı Devlet Giray'ın himayesine girmişler ve Kırım Hanlığı tarafından Kafkasya'nın kuzey bozkırlarına, Kabarday bölgesiyle Azak Denizi arasındaki topraklara yerleştirilmişlerdir. Böylece burada yeni bir Nogay yerleşim alanı oluşmuş olup bu topluluğa Kiçi (küçük) Nogay denmiştir (Alpargu, 2007b). Aynı şekilde bir başka grup da Besarabya'nın güneyindeki Bucak bölgesine taşınmıştır. Bunlar yerleştikleri bölgeye izafeten Bucak Ordası ve yedi Nogay kabilesinden oluştukları için de Yedisan adını almışlardır. Akkerman Kalesi'nin bulunduğu çevrede Dinyester Nehri'nin ağzındaki Onago kıyılarını ve Akkerman'dan İzmail'e kadar olan bozkırda dolaşan bu topluluklara izafeten bu bozkırlara hala Bucak denilmektedir (Skalkovski, 1867). Bir diğer Nogay grubu da Emba Nehri havzasında yerleşmiş olup, Altıul adını almıştır. (Alpargu 2007b). Bütün bu gruplar, başta Rusya olmak üzere komşu baskıları ve kuraklık gibi sebeplerle zaman zaman Besarabya-İtil hattında yer değiştirmek zorunda kalmışlar ve bir müddet sonra her biri yerleştikleri bölgelerde hâkim olan devletin yanında yer alarak asker desteği vermişlerdir. İsmail Mirza'nın Büyük Ordası Rusya'nın, Bucak Ordası Osmanlı'nın, Kiçi Orda ise Kırım Hanlığı'nın etkisi altına girmiş, ancak Rusya'nın Kalmıkları desteklemesi ve Nogaylara uyguladığı zulümler bir süre sonra Büyük Orda'nın Osmanlı-

Kırım Hanlığı safına geçmesine sebep olmuştur. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Nogay toprakları Kalmık istilasına uğramış, ağır baskı ve katliamlara maruz kalmışlardır. Bunun neticesinde Nogayların bir kısmı Osmanlı-Kırım kontrolü altındaki sahalara sığınırken, bir kısmı ise Kalmık hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.

Kırım Hanlığı, kendisine sığınan Nogayların askeri güçlerinden istifade etmek ve savaşlarda ilk hücumu onlara yaptırmak için bu grubu Rusya ve Polonya hudutlarına yerleştirmiştir (Skalkovski, 1867). Buna mukabil Rusya ise, Kalmıkları ve Zaporojya Kazaklarını kullanarak Nogaylar üzerinde sürekli baskı kurmaya çalışmıştır. Skalkovskiy'e göre (1867), Polonya ve Rusya'yı, belki de tüm Avrupa'yı müthiş Türk gücüne karşı koruyan sadece Don ve Zaporoj Kazaklarıdır. Hatta 15. ve 18. yüzyıllar arasındaki Rus, Polonya veya Kazak tarihlerinin detaylarına bakıldığında her yıl, belki de her gün, tek ve aynı görüntüyü bulmak mümkündür: Rusya, Polonya ve Kazaklar ile Tatarlar arasında yaşanan savaşlar, saldırılar, savunmalar, soygunlar, yangınlar, yenilgiler, ittifaklar ve kongreler. Yazara göre Nogay ve Kazak tarihinin son üç yüz yılı hep bu şekilde geçmiştir. Ancak Skalkovskiy (1867) eserinde Kazan, Astrahan, Kırım, Kafkasya ve bilhassa Nogaylara karşı Rusların uyguladığı zulüm ve katliamlardan hiç bahsetmezken, tüm kötülük ve saldırıların Osmanlı, Kırım ve Nogaylardan geldiğini yazmaktadır. Ona göre Kazaklarla Nogaylar arasında pek çok yönden büyük benzerlikler vardır. Eylemlerde, bozkır hayatında, savaşçılıkta, ateş ve kılıçta, yağmacılıkta, cesaret ve kuvvetlilikte, yorulmak nedir bilmemekte, susuzluğa karşı dayanıklılık ve at binicilikte birbirlerine çok benzeyen bu iki topluluk sadece bir konuda ayrılmaktadır: Kazaklar Hristiyan inancıyla dolu ve Hristiyan mazlumların hukukunu koruma derdinde, Müslüman Nogaylar ise saldırgan ve işgalcidir. (Skalkovskiy, 1867). Hâlbuki Kazak saldırılarıyla ilgili bir başka Slav tarihçi Gribovskiy ise (2006) şu bilgileri vermektedir: 1711'de Kuban bölgesindeki Nogaylar üzerine harekete geçen General Apraksin liderliğindeki 20 bin Rus-Kazak-Kalmık askeri, büyük bir katliam yaptı, 16 bin Nogay'ı öldürdü, 22 bin kişiyi aldı. Nogaylar yaklaşık 40 bin kişilik büyük bir kayba uğradılar. Dahası Nogaylara ait Nogaylara ait 2 bin deve, 40 bin at ve 200 bin sığır Kalmıklar tarafından gasp edildi. Harabe haline gelen bölgede hayvancılık ve genel anlamda ekonomi büyük ölçüde geriledi.

Öte yandan, 1783 yılında Kırım'ın işgal edilmesiyle Rusya, hem Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne karşı çok büyük bir adım atmış hem de Kafkaslar istikametine daha emin adımlarla yürümeye başlamıştı. Bölgenin güvence altına alınabilmesi için de Nogayların sürülmesi gerekiyordu. Sürgün kararına Nogaylar tepki gösterince Rus Generali Potyömkın, A. V. Suvorov'un komutasındaki Rus birliklerini Nogayların üzerine göndererek 1 Ekim 1783 tarihinde büyük bir katliam yaptırdı (Aliyeva & Asker, 2012).

Nogayların hayatında yaşadığı en büyük değişimlerden birisi Moloçnaya bölgesine göç etmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Bu durumu Sergeyev (1912) şöyle ifade etmektedir: Altun Orda'nın büyük mirasçıları kimseye baş eğmeden gururla dünyanın en hızlı atları üzerinde yemyeşil güney Rusya bozkırlarında asırlarca hür olarak, kahramanca yaşadılar. Rus topraklarına akınlar yapıp, Rus köylerini yaktılar. Ancak 18. yüzyılın sonunda onların ihtişamlı dönemi sona erecek ve Nogaylar sekerât (ölüm öncesi) dönemine girecektir. Böylece o zapt edilemeyen muhteşem savaşçıların ellerinden ok ve yayları alınacak, yerine saban ve tapan verilecektir.

Rusya destekli Kalmık istilaları, mırzaların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve kuraklık gibi sebeplerle otlak bulmakta zorlanan Nogaylar, Kırım yarımadasına yakın Perekop bölgesine göç etmişler, ancak orada da Zaporojyalı Kazakların saldırılarına maruz kalmışlardı. 1646'da Zaporojya Kazaklarının büyük bir saldırısına uğrayan Kırgız

Nogaylarından küçük bir kesim (Kırgızlar), Melitopol bölgesine geçerek ve Ağustos ayında Moloçnaya Nehri yakınlarına yerleşmişlerdir. (Gribovskiy, 2006, Skalkovskiy, 1867).

Diğer taraftan Kalmık idaresinde kalan Nogaylar ise eski otlaklarını kaybettikleri ve can güvenliği olmadığından Kırım Hanlığı'na sığınmaya çalışıyordu. Bu durumu fark eden Rusya, Nogayların askeri gücünün Kırım ordusunu güçlendireceği ve hatta Nogayların Kafkasya'da Rusya'ya karşı savaşılan Müslümanlara destek vereceği endişesiyle bu göçü engellemeye çalışıyordu. Bunun için Ruslar İtil Nehri'nden başlayıp Ten Nehri'ne, oradan da Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar olan tüm bölgeyi kontrol altına alarak göç yollarını kapatmışlardı.

Nogayların Moloçnaya Nehri civarında yerleşmesinde, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan askeri ve siyasi hadiselerin birinci derecede tesiri olmuştur. Şöyle ki, 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'yla getirilen yeniliklerden biri, *demarkatsiya*, yani sınırların net ve açık bir şekilde işaretlenip görsellerle belirlenmesi kararıdır. Buna istinaden kurulan komisyon, 1705 yılında Osmanlı-Rusya (Zaporojya-Kırım) sınırını net bir şekilde belirlemiştir. Sınırlar kesin bir şekilde belirlenince taraflar arasında karşılıklı olarak kimse toprağını serbestçe terk edemeyecek, yer değiştiremeyecek ve izinsiz sınır ihlali yapılamayacak olup, buna uymayanlara büyük cezalar uygulanacaktır. (Gribovskiy, 2006). *Demarkatsiyadan* en çok etkilenen kesim hayvan sürülerine otlak bulmak için o güne kadar bozkırda serbestçe ve sınır tanımadan dolaşan Nogaylar olmuştur. Bu uygulamadan sonra adeta Rusya sınırları içerisine hapsolünmüşlerdir.

Nogayların Rus tebaası yapılmasında tesiri olan bir diğer hadise de, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Rus ordusu Larga ve Kartal Ovası muharebelerinde, Kırım Hanlığı ve Nogaylarla desteklenmiş Osmanlı ordusunu yenmiş, Osmanlı Tuna ötesine çekilmek zorunda kalmış, Akkerman, Bender ve İzmail kaleleri kuşatılmıştır. O sırada Rus birliklerinin II. Ordu başkomutanı olan Kont Pyotr Ivanoviç Panin, daha önceki görevleri esnasında Nogayların, Kırım ve Türk ordusu için ne kadar önemli olduğunu, onların Rusya'ya ve Kazaklara ne kadar büyük zararlar verdiklerini öğrenmişti. Kont Panin, "Moskova'nın duvarlarında bile hala baskınlarının ve soygunlarının izleri duran, Rusya'nın en korkunç düşmanı Nogaylardan, o doyumuz avcı ve soygunculardan, Rusya'yı ebediyen kurtarmak için" (Skalkovskiy, 1867, 366) bir plan yapmış ve bu planını Zaporojya ordu komutanı Kaspişevski'ye gönderdiği 12 Ekim 1769 tarihli bir mektupla anlatmıştır. Buna göre, an itibarıyla Dinyester bölgesinde Rus birlikleri hâkimiyeti sağlamış, Osmanlı Ordusu Nogayları geride bırakarak Tuna'nın ötesine çekilmiştir. Tuna ve Dinyester arasında yaşayan ve her zaman ilk imhaları yapmakla görevli olan bu Tatar orduları, şimdi hiçbir koruma olmaksızın tek başlarına kalmışlardır. Zor durumda olan bu insanlarla anlaşıp onları Rusya tarafına çekmek, hem Osmanlı ve Kırım ordularının en önemli gücünü ellerinden almak olacak hem de Rusya'yı yüzyıllardır uğraştıran ve ne kadar zarar verebileceklerini ispatlayan, doyumuz, kana susamış, barbar, vahşi savaşçıların belasından kurtaracaktır. Bunun için de çok milletli bir yapısı olan Zaporojya ordusu bünyesinden, Tatar ve Türk dillerini ve geleneklerini bilen güvenilir birkaç kişiyi bulmak ve onlar vasıtasıyla Nogaylarla iletişime geçmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra ordudan iki üç kişi seçerek, *bizim iyi bildiğimiz* diğer yolları, yani hem aracılara hem de Nogaylardan halkı ikna edebilecek kimselere iyi para vermeyi de denemek lazımdır. Bu kişiler, şu an içinde buldukları durumdan dolayı zaten hoşnutsuz olan Nogaylara, Rus imparatoriçesinin iyi niyetini, onlara saldırmak gibi bir düşüncesinin olmadığını, onların da esasen Rusya ile savaşmak istemediklerine inandıklarını, ama Türklerin ve Fransızların kışkırtmalarından dolayı Rusya ile aralarının bozulduğunu anlatacaklardır. Nogaylara şunu da belirtmek gerekir: Eğer Nogaylar kabul ederlerse, imparatoriçenin koruması altına girecekler, şu ana kadar

işledikleri suçtan cezalandırılmayacaklar, Türk kötülüğünden kurtulacaklar, özel bir halk olarak tüm irade ve özgürlüklerinde serbest olarak yaşayacaklardır. Nogayların da Kalmık ve Kabarday-Balkar halkları gibi özel kanun ve yönetmelikleri olacak, imparatoriçenin kutsal asası altında tüm özgürlüklerin tadını çıkaracaklardır (Skalkovskiy, 1867).

General Panin'in bu planını Koşevoy çok beğenir ve araçlar vasıtasıyla 5 Temmuz 1770'te Nogay mirzalarıyla müzakerelere başlanır. Nogaylar adına, Yedisan Ordası'nın başı Tanay Ağa ve 5 büyük kabilenin temsilcisi olan mirzalar; İslam Mirza, Mamay Mirza, Temur Sultan Mirza, Yedisan Ordası'ndan Cuma Hacı Mirza ve Bucak veya Akkerman Ordası'ndan Cami Mambet Mirza, ellerinde müzakerelere hazır olduklarını bildiren bir mektupla katılırlar. Kısa bir süre sonra Bucak Ordası'na mensup 27 ve Yedisan Ordası'na mensup 20 mirzanın daha rızasının olduğunu bildiren ikinci bir mektup verilir ve görüşmelere başlanır. Yeni katılan kabile liderleriyle müzakereci sayısı da artmıştır. Görüşmelere Yedisan Ordasından Mirza Bey Oğlu Mambet, Salmaşah Oğlu Mehmet, Tanay Ağa, Çaban Ağa, Munay Ağa, Aklı Ağa, Düşembi Ağa, Elbundu Ağa, Agali Ağa Efendi; Belogrodsky Ordasından, Han Mambet Bey Oğlu Can Mambet Mirza, Ali Murzin oğlu Çaban Mirza, Hacırudin Hacı, Kurban Ali Künbaşa, Tipiş Ağa, Satlı Ağa, Antokay Ağa, Ak Mambet Ağa, Mengleli Ağa katılmışlardır (Skalkovskiy, 1867).

Nogayların elinde Ruslara karşı hiç bir kozları yokken, üstüne bir de müzakereler esnasında, 15-16-17 Eylül 1770'te, Bender Kalesi'nin Rus birlikleri tarafından ele geçirildiği haberi gelir. Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin çekilmelerinden sonra Nogaylar tamamen Ruslarla baş başa kalınca Rus tarafı da tavır değiştirmiştir. Nogay müzakerecilerin isteği üzerine Kont Panin, ele geçirilen 809 Nogay esirini serbest bırakmış ve 25 Eylül 1770'te görüşmeler anlaşmayla sona ermiştir. Kont Panin, General Voyeikov'a yazdığı bir mektupta çabalarını başarıyla taçlanmış, Yedisan ve Belogrodskaya Ordaları, ayrıca Bucak Tatarları Osmanlı vatandaşlığından ve gücünden tamamen yüz çevirmiş, dahası onların Rus imparatorluğuyla ebedi dostluğa ve ittifaka girmeleri, Camboyluk (Jambuylut) ve Cedişkul gibi diğer Nogay kabilelerinin de hatta belki de bütün Kırım'ın Rusya'ya itaat etmeye hazır oldukları hususunda bir umut verdi demiştir (Skalkovskiy, 1867).

Söz konusu mektupta, General Voyeikov'dan anlaşma sağlayan Nogayların, bir an önce Rusya topraklarına geçirilmesi için hazırlıkların yapılması da istenmişti. Daha önce sürüldükleri topraklara, yani Kamenka Nehri'nden Azak'a kadar olan bozkırlara gitmek için Dinyeper'den geçileceği, bunun için gemi ve feribotların, ayrıca yiyecek ve su ihtiyaçları için gerekli malzemelerin hazırlanması istenmişti. Ekim 1771'de serbest bırakılan 809 esire ek olarak 11794 Nogay transfer edilmişti, ancak bu sadece ilk kabile idi ve bu sayı gittikçe artacaktı (Skalkovski, 1867; Sergeev, 1912).

Nogayların Rus vatandaşlığına geçmesi Rusları çok mutlu etmiş, bu durum Nogay ordusunun pasifleşmesi, savaş sahnesinden bozkıra geri dönmesi olarak nitelendirilmişti. "Yedisan ve Bucak Ordalarının bize tabi olmaya karar vermeleri bu savaşın en büyük kazancıdır" (Sergeev, 1912, s. 13) diyen Çariçe II. Yekaterina, bir emir yayınlayarak onlara kolaylık sağlanması istiyordu. 13 Eylül 1771 tarihli bu emir şöyledir:

Antik çağlardan beri en büyük arzumuz Kırım'ın bizim gölgemizde olmasıdır. Tanrı, bizim için geniş Tatar bölgesini himayemize vererek, ebedi bir ittifaka girmelerini sağladı. Bölge sakinleri sığırlarını Perekop hattının ötesine sürmek ve otlatmak için izin istediler, onların bu isteklerini küçümsemeden merhametimizi gösterdik. Onlara Perekop hattının diğer taraflarında da her türlü hayvanlarını otlatmak için izin verdik. Nogaylar Zaporozjya ordumuzun sakinlerinden daha düşük bir rütbede olacaklar ve onlarla geçeceklerdir. Bu süre zarfında hayvan hırsızlığı ve tacizlerin olmaması için onlara imparatorluğumuzun iyiliklerini göstereceğiz ve Tatarlar tarafından bir suç işlenirse onu da komutanlara bildireceğiz (Skalkovski, 1867, s. 373).

Yukarıdaki talimatnamede de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın en hayati yıllarında, Rusya'nın en yetkili ağzından Kırım'la ilgili hayalleri dile getirilmekte ve her fırsatta kardeşlik, eşitlik gibi söylemlerin sıkça yapılmasına rağmen, Nogayların Zaporozj Kazakları'ndan daha aşağı bir seviyede vatandaşlık hakkına sahip oldukları da gayet açık bir şekilde belirtilmiştir.

28 Ocak 1772 yılında yine Çariçe II. Yekaterina tarafından Nogay Ordası başkanı Can Mambet Bey'e bir takdimnamenin yanı sıra bir kılıç hediye gönderilmiştir. Ayrıca tüm Yedisian mirzalarına ve tüm halka hitaben bir de mektup yazılmıştır. Mektupta Rusya'nın muzaffer ordusunun yardımıyla Nogayların yabancı köleliğinden kurtuldukları, kimseye bağlı kalmadan özgür bir Tatar bölgesi oluşturulacağı, hali hazırda bölgede yaşayan sakinlerin Tatarlarla iyi ilişkiler kurması gerektiği, her türlü yardımın kendilerine yapılacağı gibi çeşitli vaatler dile getirilmiştir (Sergeyev, 1912; Skalkovski, 1867).

Ancak bu takdimnamelerden ve verilen sözlerden kısa bir süre sonra gelişen siyasi hadiseler, Nogaylara hiçbir şeyin beklemedikleri gibi olmadığını göstermiş, Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında patlak veren yeni bir savaş, Rusya'nın Nogaylara karşı tavrının tamamen değişmesine sebep olmuştur. Nogayların, din kardeşlerinin yanında yer almalarından ve kendilerine karşı gelmelerinden endişe eden Rusya, onları Ural steplerine sürgün etmeye karar vermiş ve bunu da sanki kendi istekleriymiş gibi göstermeye çalışmıştır. Bunun üzerine Nogayların bir kısmı Kafkasya'ya kaçmaya çalışmış, ancak arkalarından gelen Rus birlikleri büyük bir kısmını öldürmüşlerdir (Sergeyev, 1912).

Bu hadise ile yeniden başlayan düşmanlığı bitirmek isteyen Potyömkin, Yedisian Ordası'nın lideri Bayezid Bey ile görüşmüş ve onun yardımıyla bin civarında Nogay ailesini Azak Denizi'nin güneyindeki Eiskiy steplerine yerleştirmiştir. Fakat Potyömkin'in endişesi henüz sona ermemiştir. Çünkü Kafkasya'da Ruslara karşı devam eden milli mücadele hareketine Nogayların katılması ihtimali vardır. Bu sebeple, 1784-1790 yılları arasında bölgeye 2 bin aile daha getirilmiştir. Bu ailelerden bir kısmı Kafkasya Türkmenlerinin ve halen Hazar Denizi boyunca dağınık göçer hayatı yaşayan Nogayların arasına, bir kısmı da Moloçnaya Nehri'nin sol tarafına yerleştirilmiş ve Azak Denizi'nden Moloçnaya Nehri'ne kadar olan tüm bölgede yaşayan Nogayların başına da hükümete yakın biri olan Halil Aga mirza olarak görevlendirilmiştir. Halil Aga, Moloçnaya Nehri bölgesinin aynı zamanda ilk komutanıdır ancak onun görevi çok uzun sürmemiş, 1793 yılında Bayezid Bey lider olmuştur (Sergeyev, 1912, Skalkovskiy, 1867).

Böylece Nogayların hayatında yeni bir dönüm noktası daha başlamış olup hükümet 1 Mart 1792'de bir emir yayımlayarak, Nogayların yerleşik hayata geçirilmesini, bunun için gereken imkânların sağlanmasını ve ikna edilmelerini istemiştir. Nogaylara 285 desyatın⁴ işlenebilir, 67776 desyatın de tarıma elverişsiz toprak tahsis edilmiştir. Bu araziler, Berda Nehri'nin Azak'a döküldüğü yerlerden başlayıp, deniz sahili yukarı steplerinden Moloçnaya Nehri'ne, oradan da Tokmak Nehri'nin yukarılarına kadar ulaşmaktaydı. Bu arada 1793'te Anapa'nın işgalinden sonra, 22 Ekim 1795'te Kafkas Dağları ve Stavropol şehri yakınlarında bulunan Georgivsky bölgesinden, 27 Ekim 1795'te ise Kuzey Osetya'da bulunan Nogay Kızlarsky bölgesinden binlerce Nogay, Moloçnaya bölgesine getirilip iskân edilmiştir. Böylece 18. yüzyıl sonunda Nogay halkının nüfusu tahminen 4500 hane yahut 14 bin kişi civarında olmuştur. 1805 yılında Bayezid Bey'in hazırladığı bir cetvelde ise 16053 kişi olarak gösterilmiştir (Sergeyev, 1912; Skalkovski, 1867).

⁴ 1 desyatın: 1.093 hektar

Rusya'nın, Nogayları konargöçer hayattan toprağa bağlı yerleşik düzene geçirme planları uygulanmaya başlanmıştır. Bunun için kabilelerin her birine köyler oluşturulmuş, köylerden başlayarak en yetkili makama kadar yerel idari birimler tesis edilmiş, toprağı işlemeleri için gereken alet, tohum vs. tedariki yapılmış, belli bir vergi sistemi kurulmuş, ürünlerin pazarlanması için gerekli pazar ve ticari yapılanma yapılmıştır.

1793'te Yedisan Ordası'nın lideri Bayezid Bey, tüm Nogayların başı yapılarak kendisine *dvoryan* (soylu) unvanı verilmiş ve ekibiyle birlikte maaşa bağlandı. Onun yaşadığı yer, Nogayların yerel yöneticilerinin merkezi olmuştur. Altında çalışan görevli personel şunlardan oluşmaktadır: müdür, yazı işleri sorumlusu, yazı işleri memuru, tercüman ve altı tane mahkeme görevlisi. Bu personel üç ordadan seçilmekte, Bayezid Bey tüm aulların (köy) yöneticisi olup, aulların bağlı olduğu dört tane de *volostnıy* (en küçük yerel idareci) bulunmaktadır. Her aulda birer tane *sodnik* (askeri birlik komutanı), ikişer tane *desatnik* (köy polisi), *Volostlarda* ise *volostnoy golova* denilen idareci ve yazı işleri memuru bulunuyordu. İlk üç *volosta* toplam 43 aul bağlıdır: Akkerman-1 Aulu, Akkerman-2 Aulu, Altoul Aulu, Ahıl Hocalar, Aslıkşi Aulu, Ay Tamgalı Aulu, Argaglı-1, Argaklı-2, Bürküt-1, Bürküt-2, Beyseul, Bavurdak, İmir Tobal, Kislik-1, Keneges-1, Keneges-2, Kagaç-1, Kökbas, Kanglıgarı, Köndaguzlı, Kancıgalı, Kagaç-2, Köyasul, Mesit, Nevkus, Oymaut, Onik, Ormanci, Sasıktogun, Temirgoca, Tulga, Togalı, Tüyüşke, Şavkay Mişkir, Şavklı-1, Şavklı-2, Şanşekli, Şınbaday, Yagandaşekli, Yantsogur, Şoyut Cüret, Yogartamgalı, Esebey, Yedinokta (Sergeyev, 1912, Skalkovskiy, 1867).

Bayezid Bey ayda iki defa Nogayların durumuyla ilgili Mariopol'deki polis şefine ve yerel mahkeme başkanlığına rapor yazmakla yükümlüdür. Bunun haricinde merkezi idare kendi adamları vasıtasıyla da Nogaylar hakkında bilgi temin etmektedir. Bu raporlardan birinde Nogayların Bayezid Bey'den memnun olmadıkları, hatta kendi halklarından olan bir idareci de istemedikleri, çünkü Bayezid Bey'in hala eski kabile kanunlarına göre hüküm verdiği yazmaktadır. Aullara bölüştürülen toprakları kendi aralarında pay eden ve artık toprak sahibi olan Nogaylar, baharda ve yazda göçer hayatına devam etmekte kararlıdır. 1804 yılında bölgeyi teftiş eden vali yardımcısı, bunların hala göç ettiklerini, göç yerlerine doğru dürüst ulaşım imkânı olmadığını, bundan dolayı aralarında pasaportsuz olan ve kaçak durumunda olanların rahatlıkla barınabileceğini, ayrıca hala sürekli hareket halinde olduklarından, polislerin aullardaki gücünün zayıf olduğunu, kısacası Nogayların yeni hayatının eskisinden çok farklı olmadığını rapor etmiştir. Bunun üzerine Tavriçeskaya Valisi Jegulin, Nogaylara buğday ve darı tohumu dağıtılmasını, ekiminin yaptırılmasını ve tarım malzemeleri verilmesini istemiş ise de Nogaylar tarım yapmaya hiç istekli olmamışlardır (Sergeyev, 1912). Çünkü bir Nogay mirzası için tarımla uğraşmak zül sayılmaktadır (Tavkul, 2013). Vali Jegulin'in talimatı istikametinde tohumluk arpa, buğday ve darı dağıtılmıştır. Darıyı yiyecek olarak çok kullanan Nogaylar kendileri için darı ekerken, Jegulin'e verilecek raporda idare edecek kadar arpa ve buğday ekmişlerdir. 1803 yılına ait bir raporda, dağıtılan tohumluk buğday ve arpa ile, alınan ürün mukayese edildiğinde tohumluk dağıtılanın daha fazla olduğu belirtilmiştir. Öte yandan yine aynı raporda hayvan sayıları da yer almış olup, buna göre Nogayların elinde 81500 sığır, 29310 at, 21700 koyun ve 5025 keçi mevcuttur. Ayrıca bir yılda 16 bin 380 kg. tereyağı, 2570 at ve inek derisi, 5 bin kg. da koyun yağı satmışlardır (Sergeyev, 1912, Skalkovskiy, 1867). Bu durum göz önüne alındığında Nogayların hayvanlarını bırakıp tarla ekmeye gönüllü olmadıkları görülmektedir.

Nogayların kendi içlerinde hala kabile yapısını sürdürmekte direndiklerini düşünen Rusya, Kuzey Karadeniz sahilinin Rus İmparatorluğu'na entegrasyonu için bu küçük etnik toplulukların kendi öz teşkilatlanma biçimi ve öz yönetim hakkının kaldırılması tartışmalarına başlamıştır (Gribovskiy, 2006).

1800 yılı itibarıyla özel statülü yönetim biçimine tabi olan Nogayların devlete karşı mesuliyetleri şunlardır: posta hizmeti için gerekli posta araçlarının her türlü bakımı, posta görevlilerinin geçimlerinin sağlanması ve ordunun ısınma ihtiyacı olan yakacak temini. Ayrıca Kırım'da yeni başlanan bir kışla inşaatına para toplanması istenmiştir. Ancak Bayezid Bey, 1799 kışının çok sert geçtiğini, bundan dolayı 40 bin hayvanın telef olduğunu ve iflas etmiş vaziyette olduklarını bildirmiş, bu paradan muaf tutulmalarını istemiştir. Eğer muaf tutulmayacaklarsa da, devletin onlara vadettiği 12 bin ruble parayı aldıktan sonra ancak istenen bu bedeli ödeyebileceklerini iletmiştir. Devlet yetkilileri ise bu talep karşısında yeni kararlar almışlardır. Buna göre 1800 yılında başlayan toprak vergisi toplanacak, bunun karşılığında ise bazı vergilerden muaf olunacaktır. 1000 kişilik Kazak askerinin tüm geçimini, onların at, elbise ve bütün askeri mühimmat ihtiyaçları Nogaylar tarafından sağlanacak, bunun karşılığında ordunun yakacak ihtiyacından muaf olacaklardır. Posta, yol, köprü ve diğer vergiler devam edecektir (Sergeyev, 1912, Skalkovskiy, 1867).

Bu gelişmeler karşısında Bayezid Bey, Nogayların hem askerlikten muaf olabilmesi hem de 1000 kişilik Kazak askerinin ihtiyacının karşılanma yükünden kurtulabilmesi için 16 Temmuz 1801 yılında İmparator I. Paul'a başvurarak üç maddelik yeni bir teklif mektubu sunmuştur (Skalkovski, 1867). Buna göre eski çağlardan beri at üzerinde yaşayan Nogayların her zaman asker bir halk olduğu bilinmekte olup, doğal yapılarının gereği ve kendi istekleri nedeniyle bu tür bir hizmete hazır oldukları bildirilmiştir. Zikredilen üç madde şu şekildedir:

1. Rusya'daki diğer yabancı yerleşimciler gibi Nogaylar da, kişi başına vergiden (kelle vergisi) ve askere alınmaktan muaf olabilmek için 1000 kişilik bir ordu kurarak çarlığın hizmetine sunmayı taahhüt etmişlerdir.
2. Nogaylara, daha önceden Kuban'ı terk edip Kafkas hattına giden ve yurtdışında (Türkiye'de) dolaşan diğer Nogayları bu bölgeye getirebilmek izin istenmiştir.
3. Devletin ekonomisine ve zenginliklerine katkı sağlamak için sığır yetiştiriciliğinin yeniden güçlendirilmesi istenmiş, bunun için yeterli miktarda toprak (otlak) tahsis edilmesi talep edilmiştir.

Bu teklifler arasında yer alan Nogay-Kazak birliğinin kurulması teklifi kabul edilmiş ve 5 Ekim 1802'de Don Kazak alayları örnek alınarak, 500'er kişilik iki alay oluşturulması, alaylara mırzaların komutanlık etmesi, bu askerlerin kıyafet ve silahlarının Nogaylar tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak Nogaylar Herson askeri valisine başvurarak, bu konuda istekli olmadıklarını, Bayezid Bey'in kendilerini zorla askere almak istediğini bildiren şikâyet mektubu sunmuşlardır. O zaman Bayezid Bey ve birkaç mırzanın bu teklifi hükümete yaranmak için yaptığı anlaşılması ve durum silsile halinde yazışmalarla Çara kadar bildirilmiş ve sonunda bölgeye bir teftiş heyeti gönderilmiştir. 1804 yılı Ağustos'unda hazırlanan teftiş raporuna göre, Nogaylar askerlik yapmak istemediklerini, hatta askerliktense köylü olmaya razı olduklarını, Kırım Tatarları ve komşuları olan Kırgızlar gibi tarımla uğraşmayı ve buğday ekmeyi kabul ettiklerini bildirmişlerdir. (Sergeyev, 1912; Skalkovskiy, 1867). Bunun üzerine Mariopol polis şefi, Bayezid Bey'i halkı yurtdışına göçe zorladığı ve kıskırttığı gerekçesiyle şikâyet etmiş, Herson Askeri Valisi General Rosenberg, şikâyeti incelemek için bizzat kendisi bölgeye gitmiş ve Nogayların toplu şekilde Tavriçeskaya Valiliği'ne başvurarak pasaport almak istediklerini, birçoğunun aralarında para topladıklarını ve mallarını apar topar sattıklarını öğrenmiştir. Bunun üzerine de Bayezid Bey 18 Kasım'da görevden alınıp Herson'a sürülmüş, yerine de Polkovnik (Albay) Trevogin görevlendirilmiştir (Sergeyev, 1912).

Nogayların bu davranışı, General Rosenberg'i, ilk fırsatta yurtdışına gidebilecekleri konusunda endişeye düşürmüştü ve bunun için onların bağlılığını sağlayacak yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. İlk olarak kurulmaya çalışılan askeri birlik tamamen lağvedilmiş, Nogay alayına ait sancağın en yakın askeri birliğe teslim edilmesi gerektiği bildirilmiş, silahların da satılıp ihtiyaçlar için harcanmasını emretmiştir. Bayezid Bey, halk arasında etkisini kırmak için sürgün edilmiştir. Nogay-Kazak ordusunun lağvedilmesinden sonra Bakanlar Kurulu, İmparator I. Alexander'ın 13 Mayıs 1805'te onayladığı *Nogayların Yönetim Sistemi Yönergesi*'ni yayınlamıştır. Buna göre Nogaylar Kırım Tatarlarıyla her türlü hak ve sorumlulukta eşit hale gelmiş, vergi, ekspeditsiya kaldırılmış ve Nogayların idaresi Tavriçeskiy Valiliği'ne bağlanmıştır. Onların daha sıkı gözetim altında tutulmaları için Nogay Ordularının Pirstavası (Rus hükümet temsilcisi) adıyla bir Rus memur atanmış olup, bu memurun görünürdeki maksadı Nogayları korumak, onların kendi içlerinde sükûneti sağlamak ve o bölgede kanunların uygulanması ve emirlerin yerine getirilmesi için çalışmak, senede iki kez molla, mirza ve aksakalları toplamak, özellikle aulları sık sık gezerek kaçakların bu aullarda saklanmasını önlemektir. Ayrıca bu yönetmelikle tüm Nogayların yazılı izin almadan bir yerden bir yere gitmeleri de yasaklanmıştır. Nogaylara aul başlarını seçme yetkisi verilmiş, aynı zamanda ufak tefek mahkemelik işlerde kendi aralarındaki anlaşmazlıkları kendilerinin çözmesi konusunda mirza ve mollalara yetki verilmiş, fakat büyük davalarda Melitopol'deki mahkemeye başvurmaları gerektiği söylenmiştir (Sergeyev, 1912; Skalkovkiy, 1867).

11 Kasım 1805 yılında Tavriçeskiy Valisi Mortviyiç tarafından İçişleri Bakanı Graf Koçubey'e verilen rapora göre Nogayların yeni durumu şu şekilde beyan edilmiştir: Büyük verimli topraklar dağıtılmasına rağmen son derece sefil halde yaşadıkları görülmüştür. Onlara komşuları olan Alman Menonitleri⁵ örnek almaları ve kendilerine güzel bir ev yapmaları, su kuyusu kazmaları ve daha çok buğday ekmeleri tavsiye edilmiştir. Nogaylar buna razı olmuş ve hükümet yardım ederse ev inşa edeceklerini söylemişlerdir. Vali, hükümetten onlara ev inşası için gereken yardımın yapılacağı, ayrıca belirlenecek merkezi konumdaki 11 köye cami ve mollalar için lojman, çocuklar için de okul yapılacağı sözünü vermiştir. Bakanlıktan gelen izin üzerine şu köyler belirlenmiştir: Yedi Nokta (Şimdiki adı Konstantinovka), Tüyüşke (Georgiyevka), Nevkus (Alexandrovka), Burkut (Tihonovka), Şekliy (Yeliseyevka), Kislik (Noskrisenka), Aslıkşı (Dianovka), Kandauzlı (Novopalovka), Yugartamgalı (Dimitriyevka), Aytamgalı (Sofiyevka) ve Eki keneges (Novovasilievka) (Sergeyev, 1912; Skalkovkiy, 1867).

İçişleri Bakanlığı'nın desteğini alan Vali Trevogin, kerpiçten evler yapılması için inşaatlara başlanmasını emretmiş ise de, Nogayların atalarından gelen ananevi kibitkalarını taşınmaz bir eve değiştirmeye isteksiz oldukları gözlemlenmiştir. Nihayet çalışmaların ilk neticesinde, 1 Ocak 1807 yılında bölgede 8 tane cami, 8 tane molla lojmanı ve 1 tane köy odası yapılmıştır. Rus yönetimi Nogayları ürkütmeden ve kızdırmadan ama mutlaka evlerin yapılmasını, gerekirse 11 köyle sınırlanan diğer inşaatların da artırılabilceğini ve konunun sıkı bir şekilde takip edilmesini istemiş, ayrıca Nogayların ev sahibi olmalarını zorlamak için ev yapmayanlara ülke içinde gezmek için bile pasaport verilmeyeceği kararını almıştır. Tüm bu baskıların neticesinde 1 Ocak 1811 tarihinde 67 köyde 4043 ev yapılmış, sadece 669 kibitka kalmıştır. Ancak 1812 Nisan'ında bölgeyi teftiş eden Vali çok şaşkıncu bir hadiseye şahit olmuştur: Nogaylar Rusların baskı ve yıldırımlarından bıkmış evleri inşa etmişler, lakin yeni inşa ettikleri evler yerine yanındaki eski kibitkalarında yaşamaya devam etmişlerdir. Teftiş eden De Mezon adlı Fransız asıllı Rus yetkilisi köylülere çok sinirlenmiş, tüm kibitkalarının

⁵ Hristiyanlığın faklı bir mezhebine mensup oldukları için ülkelerinden kaçıp Rusya'ya sığınan bir grup (Keleş & Kılıç, 2017).

yok edileceği ve evlerine yerleşmeleri gerektiği konusunda tehdit etmiştir. Nihayet 19 Temmuz 1812'de volost başlarına bütün kibitkaların ateşe verilmesine dair bir emir gelmiş ve bu emir uygulanmıştır. Bozkırın rüzgârı, Nogayların gözyaşlarına karışan kibitkaların küllerini savururken, köylerden yükselen alevler de adeta onların yüzlerce, binlerce yıldır süren özgür, konargöçer hayatlarının ve altın günlerinin kül edildiğinin haberini vermektedir (Sergeyev, 1912).

Moloçnaya Nehri bölgesine, 26 Kasım 1806'da Kuban bölgesinden 494 kişi, 12 Eylül 1807'de ise Bucak Ordası Yedisan Nogaylarından 6404 kişi kendi rızalarıyla yerleşmek üzere getirilmiştir. Ancak gelenlerden 3945 kişi bu bölgeye iskân edilmiş, geri kalanlar ise Herson ve Yekaterinaslovsk bölgelerine gönderilmiştir. Yeni gelenler eski Nogay aullarına yerleştirilmiştir. Bu göç, Nogayların Moloçnaya Nehri'ne son toplu göç dalgası kabul edilmiştir. İleriki yıllarda bireysel ya da küçük gruplar halinde gelenler olmuş ise de kalabalık bir göç bir daha yaşanmamıştır. 23 Ekim 1812'de Bucak Ordası'ndan gelen Nogaylar, bilinmeyen bir sebeple Türkiye'ye göç etmişlerdir. Çünkü onların bu bölgeye gelmeden önce Rus tarafıyla imzaladıkları bir anlaşmaya göre istedikleri zaman Türkiye'ye dönme hakları vardır ve bu hakkı kullanmışlardır. Resmi kayıtlar toplam 3199 kişinin göç ettiğini göstermektedir (Sergeyev, 1912).

Kibitkaları yakılıp zorla kerpiç evlere yerleştirilen olan Nogayların bir an önce tarım yapmaları konusunda sürekli emirler gönderilmiştir. Ancak bölge sorumlusu Graf De Mezon'un tarım yapmaya zorladığı Nogaylar, onu hayvancılığın geliştirilmesi yönünde ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim 1812-1822 yıllarına ait raporlar mukayese edildiğinde, devletin her türlü destek ve zorlamasına rağmen Nogayların buğday yetiştiriciliğinde on yıl boyunca henüz kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bile yeterli buğday üretmedikleri, buna karşılık hayvanlarının sayısının sürekli arttığı görülmüştür (Sergeyev, 1912). Bunun yanı sıra De Mezon, Nogayları yerleşik hayata alıştırmak için onlara evlerini kireçle boyamayı, avluların temizliğini, tuz gölünden kamış hasatı yapmayı öğretmeye çalışmış; meyve bahçesi yapmaları ve mezarlıkların ağaçlandırılması için fidan dağıtımını yapmış; bunları yapmayanlar için de cezalar uygulamıştır. Tüm bu çabalar her defasında Nogayların protestosuyla karşılık bulmuştur (Sergeyev, 1912).

1812-1819 yılları arası Nogaylar için huzursuzluk yılları olmuştur. Bir yandan Bucak Ordası'nın Türkiye'ye gidişi onları etkilerken, bir yandan da 1812 yılında zorla askere alma ve Nogaylardan 500 kişilik bir birlik oluşturulması emredilmiş, gerekirse zor kullanılacağı bildirilmiştir. Sonuçta çaresiz kalan Nogayların çocukları zorla askere alındığı için köylerde huzursuzluk meydana gelmiştir. Her ne kadar gönülsüz olsalar da değişikliklere uyum sağlama konusunda son derece kabiliyetli olan Nogaylar, 1821 yılına gelindiğinde istemeden de olsa yerleşik hayata geçmiş, çiftçilik ve bahçecilik işini öğrenmişlerdir. Hükümet, bölgedeki yerleşimlerin idare merkezi olması ve ticareti canlandırmak için bir şehir kurmaya karar vermiş, 1821 yılında Yedi Nohta aulunun bulunduğu yere Nogaysk adıyla bir şehir kurulmuştur. 1830'da dabu şehre bağlı Berdansk (Berdi-Nogaysk) limanı açılmıştır. Nogayların köylerini bırakıp ticaret yapmaları için şehre yerleşmeleri teşvik edilmiş, 1826 yılının Mart ayında bu şehirde ilk defa Nogaylar için bir de okul açılmıştır. Ancak Rus dili ve Hristiyanlığın öğretildiği bu okula kimse çocuğunu vermemiş, bunun üzerine hükümet çocukların zorla okula kaydedilmeleri yönünde emir vermiştir. 1832 yılında okulda 23 Nogay, 10 tane de diğer milletlerden olmak üzere 33 öğrenci kaydolmuş ise de çocukların çoğu okula devam etmemiştir. Aynı yıla ait raporlarda yerleşik hayata geçme sürecinin tamamlandığı, şehirde bazı mağazaların açıldığı ve yeni vergi sistemlerinin hayata geçirildiği belirtilmiştir. Lakin raporlarda her şeyin normal olduğu belirtilmesine rağmen Nogaylar arasında yayılan bir haber büyük bir heyecana sebep olmuştur: Türkiye'nin

Kırım'ı tekrar fethedeceği ve Nogayların Türkiye'ye göç edeceği haberi. Yaşanan bu heyecan üzerine Rus idaresi telaş içinde 24 Ağustos 1832'de yeni bir karar alarak, Nogayların özel statülü yönetim şeklinin kaldırılması ve diğer tüm Rus vatandaşlarla aynı kanuna tabi olması kararını almıştır. Bu kararla 1832 yılında Nogaylar için yeni bir devir başlamıştır (Sergeyev, 1912).

Rus yönetimi, Nogayların yerleşik hayata tamamen uyum sağladıkları ve devletin kontrolüne girdikleri düşüncesiyle onlara Rus vatandaşlığı statüsü vermiş ise de Nogaylara hiç güvenmemiştir. Onların kalplerinde Türkiye'ye gitme arzusunu sürekli canlı tuttuklarını düşünüyor ve içlerine yerleştirdikleri adamları vasıtasıyla gözetim altında tutuyordu. Nogaylar cenahında ise hala Rus kanunları yerine kendi törelerinin hükümleri uygulanıyor, Rus okuluna ve kurulan şehre iyi gözle bakılmıyordu. Sadece yapılan limanda diğer milletlerin tüccarları sayesinde ciddi bir ticari canlanma meydana gelmiştir (Sergeyev, 1913). Sürekli yeni arayışlarda olan Rus yönetimi, 1 Ocak 1841 yılında Berdansk Limanı'nın bulunduğu yeri ayrı bir şehir yaparak Nogaysk şehrinden ayırmıştır. 7 Ocak 1842'de ise senato kararıyla daha önce var olan Dnepropetrovskiy ve Melitopolskiy'e ilave olarak, Berdanskiy adıyla üçüncü bir ilçe kurulmuş ve Nogay köyleri de bu ilçelere dağıtılmıştır.

Kırım Harbi, hem Kırım Tatarlarının hem de bölgede yaşayan Nogayların hayatında en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Çünkü o tarihten sonra kitleler halinde Türkiye'ye göçler başlamış, bu göç dalgası II. Dünya Savaşı sonuna kadar aralıklarla devam etmiştir. Bölgeden gönderilen raporlara bakıldığında 1853-1856 arasında Nogaylar, diğer Rus vatandaşları gibi savaş sebebiyle orduya toplanan yardımlara katılmış; para, at, büyük baş hayvan, kıyafet vs. bağışında bulunmuştur. Resmi belgelerde bu şekilde yazmasına rağmen halk arasında durum tam tersi olup, Rus karşıtı fikirler hızla yayılmıştır. Bilhassa savaş döneminde Rusya aleyhtarı söylemlerinden dolayı Kırım'dan bu bölgeye sürgün gönderilen Tatarların gelmesiyle Nogaylar arasında da anti Rus bir milli hareket baş göstermiştir. Buna karşılık Rus tarafının bakışlarında ve davranışlarında sertlik dikkati çekmiştir. Savaştan sonra Nogayların kuzeye sürgün edileceği söylentisi ile artan huzursuzluğun üzerine bir de yerel yönetici ve polislerin keyfi tutumları, zorla vergi adı altında haraç toplamaları ve okula giden çocukların orada karşılaştığı kötü muamele eklenince Türkiye'ye göç etme fikri iyiden iyiye kafalarında yerleşmişti. Tam bu esnada 1859-1860 yılı kışında Kafkaslardan Türkiye'ye göç etmek için yola çıkan 16 bin Kafkas Nogay'ının, kışı geçirmek için bu bölgeye gelmesi, adeta Moloçnaya Nogaylarını da teşvik etmişti (Sergeyev, 1913). Böylece büyük bir heyecanla altı ay içinde on binlerce Nogay'ın Türkiye'ye göçü gerçekleşmiş ve Moloçnaya Nogaylarının bu bölgedeki serüvenleri sona ermiştir.

Görüldüğü gibi, 19. Yüzyılın ilk yarısında Nogayların yüzlerce yıldır sürdürdükleri hayat tarzı olan konargöçerlikten yerleşik nizamla geçiş süreci, kendi rızalarının dışında, merkezi otoritenin baskısıyla ve sancılı olmuştur. Ancak bu süreç değerlendirilirken Nogaylar ne kadar zorunlu bir kültür değişimine maruz bırakılmış olsalar da, bu topluluğun çok kısa bir sürede yeni hayat tarzına geçişte gösterdiği olağanüstü adaptasyon hızı ve kabiliyeti dikkate alınmalıdır. Yüzlerce yıl bozkırın zor şartlarıyla mücadele eden ve adeta genlerine sirayet etmiş olan bir azim ve kuvvetli irade ancak bu kadar kısa sürede bu adaptasyonu başarabilirdi. Yerleşik hayata geçişten kısa süre sonra Türkiye'ye göç etmiş olmalarını da, bu yeni hayat tarzına uyum sağlayamamaktan dolayı bir kaçış olarak değil, siyasi ve kültürel esareten hürriyete yapılmış bir hicret olarak değerlendirmek sağlıklı olacaktır. Nitekim Ukraynalı tarihçi Gribovskiy (2006), Nogayların bu süreçte gösterdikleri başarıların ve

keşiflerin Ukrayna'nın yerli halkı tarafından öğrenilip uzun yıllar kullanıldığını şöyle ifade etmektedir:

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yarısında, Nogay halkının Karadeniz bozkırlarının zorlu koşullarına uyum sağlamak için geliştirdiği ekonomik becerileri ve adaptasyon yöntemleri, tarımsal kolonizasyon süreci sırasında Ukrayna köylüleri tarafından öğrenilip kullanılmıştır. Farklı ekonomik-kültürel değerlerin taşıyıcıları arasında, halkın donanımını belirgin bir şekilde zenginleştiren kültürel bilgi paylaşımının çeşitli biçimleri vardır. Mera kullanım şekli bilgisi başta olmak üzere, hayvancılık organizasyonlarındaki becerileri, konut ve çiftlik binalarının inşaatı (tın, kurin, turluchny budınok) samanla karıştırılıp yapılan kerpiç binalar gibi Nogay halkının maddi kültürünün değerli unsurları Ukrayna göçmenlerinin ve köylülerinin yaşamlarına girmiştir. Özellikle ilk dönem Karadeniz bozkırı koşullarında tarım ekonomisinin kurulmasında da Ukrayna'nın Güney bölgesinde yaşayan yerli Ukraynalıların kültürlerinde Nogay göçebe kültürünün unsurları bulunmaktadır. Örneğin, Nogayların alışkanlıklarına benzeyen, Zaporozya Kozaklarının derin çukurlarda (oruz) tahılı muhafaza etmeleri veya ortak işleri için imecenin (toloka) kullanılması. Böylece Nogaylar, Ukrayna'nın güneyindeki bölgesel maddi kültürün oluşumunu etkilemiştir. Sonuç olarak, Kuzey Karadeniz bölgesinin eski dönemleri değerlendirilirken, o bölgenin kendi kültürel geleneği ve yerel sosyo-politik oluşumları olmayan bir çöl, "Vahşi Alan" (Dıke Pole) olduğu şeklindeki yaygın inanışla bağdaşmaz. (Gribovskiy, 2006, 210)

Bilhassa Batılı oryantalistlerin ve bazı Rus tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine, binlerce yıl Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış olan Türk soylu konargöçer toplulukların, bölgeye bir medeniyet mirası bırakmadan gittikleri düşüncesinin doğru olmadığını bu cümleler net olarak ortaya koymaktadır.

Moloçny Limanı

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tavrida_Guberniyas%C4%B1#/media/Dosya:Tavrisheskaya_guberniya.jpg

KAYNAKÇA

- Alan, H. (2003). Mangıtlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 27, s. 570-571). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mangitlar>
- Aliyeva, S. İ. (2009). Nogayskii Türki (XV-XX vv.). İzdannoe doktorskoe dissertatsiya, Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut İstorii İm. A.A.Bakihanova, Baku.
- Aliyeva, S. İ. & Asker, A. (2012). Nogay Kıyımı: Rusya İmparatorluğunun Nogayları imha eylemi ve günümüzdeki yankıları. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 13, 39-57.
- Alpargu, M. (2007a). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Alpargu, M. (2007b). Nogaylar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 33, s. 202-204). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nogaylar>
- Barthold, W. (2006). *Türk Moğol ulusları tarihi*. (Hasan Eren, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barthold, W. (2010). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. (Ahsen Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1983). *Türk kavimleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- De Weese, D. (2016). Baba Tükles. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ek-1. Cilt, s.162-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baba-tukles>
- Akbaba, D. E. (2013). Nogay adı ve Nogayların kökeni üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2 (2), 233-242. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdd/issue/29412/314985>
- Akbaba, D. E. (2015). Nogay Türklerine genel bir bakış. *Yeni Türkiye Dergisi*, (Kafkaslar Özel Sayısı) X, 313-319.
- Gilmanova, Z. (2019). *Nogay Ordası'nın Osmanlı Devleti ile münasebetleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun.
- Golden, P. B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (Osman Karatay, Çev.). Ankara: Karam Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1992)
- Gribovskiy, V. V. (2006). Nogayski Ordı Pivniçnogo Priçernomorya U XVIII - po Poçatku XIX Stolittya. İzdannoe doktorskoe dissertatsiya, Zaparojeski Natsionalniy Universitet, Zaparojye.
- Güllüdağ, N. (2002). Nogay Türkleri. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt 20, s. 556). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Jenkinson, A. (1886). *Early voyages and travels to Russia and Persia : with some account of the first intercourse of the English with Russia and Central Asia by way of the Caspian Sea*. E. D. Morgan & C. H. Coote (Ed.), Londra.
- Kafalı, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının kuruluş ve yükseliş devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Keleş, H. & Kılıç, D. (2017). Mennonit Kilisesi'nin ortaya çıkışı ve tarihçesi. *Turkish Studies*, 12 (2), 139-154.
- Kereytov, R. (1998). Nogaylar'ın etnogenezine dair bazı meseleler (Çev. Hakan Kırımlı), *Emel*, 50 (227), 9.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Paşaoğlu, D. D. (2016a). Nogayların hanlık veya ulus olma sorunsalı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (60), 277-289.
- Paşaoğlu, D. D. (2016b). Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusundaki Yeri. *Krimskoe İstoriçeskoe Obozrenie*, 1, 28-64.
- Skalkovskiy, A. A. (1867). O Nogayskih Kolonyah Tavricheskoy Gubernii. K.V. Hanatskiy, *Pamayatnaya Kniga Tavricheskoy Gubernii*. (str. 358). Simferopol, Pech. B Tip. Tavr. Gub. Pravleniya.
- Sergeyev, A. A. (1912). Nogaytsi na moloçnih vodah (1790-1832). İstoriçeski oçerk. Ars. İv. Markeviç, İzvestiya Tavricheskoy Uchonoy Komissii. *İTUAK*, 48. (str. 1). Simferopol, Tipografiya Tavr. Gubernsk. Zemstva.
- Sergeyev, A. A. (1913). Uhod Tavriçeskih Nogaytsev v Turtsiyü v 1860 godu. *İTUAK*, 49, 178-222.
- Tavkul, U. (2013). Kafkasya ve Kırım çevresinde Nogaylar. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2 (2), 339-354.

Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türk ili (Türkistan) ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Trepavlov, V. V. (2016). *İstoriya Nogayskoy Ordı*. Kazan, İzdatelski dom "Kazanskaya nedvijimost".

Vernadsky, G. (1953). *The Mongols and Russia*. New Haven: Yale University Press.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD Erişim Tarihi: 03.03.2020

<https://ru.m.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%94%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%8B> Erişim Tarihi: 28.03.2020

<https://tr.wikipe>